

مؤسسه اطلس تاریخ شیعه
تأسیس ۱۳۸۲

تحت اشراف
حضرت آیت‌الله عزیز خوشوقت دام ظله

مدیر پروژه
ابوالفضل بنائی کاشی

گروه نویسندگان
سر گروه: ابوالفضل بنائی کاشی
سید جلال جمالی
سید کمال جمالی
محمدجواد بهشتی
احمد اکرامی
علی‌رضا اعلایی
محمدصادق دسترنجی
مهدی احمدی
سید مصطفی باقی‌زاده بافقی
احمد مؤمنی تیکدری

گروه پژوهش‌های جغرافیای تاریخی
سر گروه: سید جلال جمالی
علیرضا محمدی‌نژاد
سید محمد رفعتی‌پور
فضل‌الله امین‌زاده
مهدی گرجی چالسپاری

ناظر فنی جغرافیا
دکتر عیسی گلوردی

وایرستار
مجید حیدری‌فر
حسین حبیبی

طراحی و صفحه آرایی
مسعود سپهر / پدرام حربی

خط روی جلد
استاد غلامحسین امیرخانی

خط سرفصل‌ها
استاد حسین غلامی

تذهیب طرح جلد
استاد سعید غلامی

ناظر و مشاور هنری طرح جلد
استاد علی کبیری

امور رایانه و حروف‌نگاری
سعید اوتارخانی
عباس اوتارخانی
سید جواد جمالی

علیرضا عیسی‌آبادی
مسعود شیری
سعید ارمغان
احمد جمالی
امیر محمدی‌نژاد
سید مالک زین‌العابدین
محمدرضا فضلی
محمد دسترنجی
مصطفی مهدوی‌روش

با سپاسگزاری از
آیت‌الله العظمی جعفر سبحانی
آیت‌الله سید جعفر مرتضی عاملی
آیت الله محمد صادق نجمی
دکتر محسن پرویز
محمدحسین استادآقا
حسین یوسفی
سید محمد مرتضی عاملی
سید رضا مرتضی عاملی
سید رسول موسوی‌نژادیان
حسن زنده‌دل
مهدی معینی
حسین جعفری
مجتبی عینی
حامد طالبی
محمد علی برکتین
بیژن حسین‌زاده
مهدی خداداد
جلیل صفری
امیر عطاء الله جباری
دکتر حسین رحمانی
هادی عسکری
علی شفیعی
مهدی حجتی‌پور
رحیم‌حسین آبفروش
احمد امیرباقری
مرتضی کیان
محمدحامد کولجی

و با قدردانی از نهادهای
مرکز تحقیقات ایثار (قم)
کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران (قم)
کتابخانه تخصصی حج و زیارت (قم)
سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (تهران)
اداره کل فرهنگ و ارشاد استان قم
بنیاد دائرة المعارف اسلامی (تهران)



از پراهمیت‌ترین ابزارهای فهم دین یکی پرداختن به تاریخ پیشوایان دین با بهره‌گیری از منابع اصیل، و دیگری درنگ درباره قرائن زمانی و مکانی است که منابع اصلی دین (قرآن و روایات معصومان ﷺ) در میانه آن پدیدار شده است. بینش صحیح دینی بدون توجه به این دو ابزار ناممکن بوده و با خطاهای بسیار همراه است؛ خطاهایی که ریشه در ذهنیت‌ها و پیش‌فرض‌های متاثر از محیط دارد.

از جانبی دیگر، به رغم آن‌که جغرافیای تاریخیِ متعلّق به دوره ظهور اسلام و سه قرن نخستین هجری به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های ترسیم کننده محیط پیدایش اسلام و دوره پیشوایان، نقش ارزنده و ویژه‌ای در شکل‌گیری قرائن یاد شده دارد، اما تاکنون توجهی فراخور اهمیتش بدان نشده است.

امروزه با گسترده شدن امکانات پژوهش در این زمینه‌ها، بستر برای اهتمام بیش‌تر به تاریخ پیشوایان دینی با پرداختن به قراین زمانی و مکانی نزول قرآن و صدور روایات و نیز توجه ویژه به جغرافیای تاریخی این دوره، فراهم آمده است.

طرح **اطلس تاریخ اسلام** بی‌تردید گامی بدیع و مؤثر در راستای تحقق بخشیدن به انتظارات موجود در این زمینه، می‌تواند باشد. بهره‌گیری از منابع پرتعداد تاریخی و جغرافیایی اعم از منابع کهن و منابع جدید و به کار گرفتن مؤلفه‌های دیداری از قبیل نقشه و تصویر و ارائه ساختاری بدیع، این اطلس را ممتاز ساخته است. اهتمام بر حفظ کیفیت طرح اطلس تاریخ اسلام و استمرار آن تا آغاز غیبت کبرا می‌تواند روشنی‌بخش زوایای مبهمی از این دوره تاریخی مهم باشد، همچنان‌که می‌توان اطلس تاریخ اسلام را گامی ابتدائی و آغازی برای پژوهش‌های بعدی دانست.

انشاءالله مورد رضایت و قبول پروردگار واقع شود.

عزیز خوشوقت
تهران
۲۷ شوال ۱۴۳۰

تقریظ آیت‌الله علامه سید جعفر مرتضی عاملی دام ظله

بسم الله الرحمن الرحیم

و الحمد لله رب العالمین و الصلاة و السلام علی محمد و آله الطاهرین

و بعد؛ فإن أکثر الناس ادراکاً لقیمة هذا الکتاب هم أولئک العارفون بتواریخ الأمم والشعوب، الواقفون علی تقلبات أحوالها، و تبدلات أوضاعها.

حیث إن من یراقب حرکة الناس فی مختلف المجالات الحیاتیة یری کیف أن حرکتهم الدائبة عبر الدهور و العصور تترک آثاراً سلبیة فی کثیر من الأحیان علی سلامة ما یحکی لنا حرکة التاریخ، و علی درجة وضوحه، ثم علی بوصلته فی مساره العام، لأن طول الزمن، و تعاقب الأحداث، یصاحبه فی الأکثر عبث و تصرف فی المعالم و الآثار، و تراجع متواصل للتوهج العاطفی الذی یحفظ علاقة الإنسان بتاریخه حیث ینتهی الأمر بنسیان کثیر من احداث، أو بتحریف کثیر من تفاصیلها، و اندراس معالمها إو تشویه تلک المعالم، أو اختلاس وضوحها.

فکان لابد من السعی للحفاظ علی ما یمکن حفظه من شواهد و علامات، و آثار و تسمیات، و تفاصیل و مجملات، ومن قیود و حدود للکلیات و الجزئیات، لکی لاتعود الواضحات مبهمات، و لا یضعها ذلک علی طریق النسیان أو التجاهل، أو یخرجها من دائرة التداول، حیث یبطل دورها فی حفظ المسار، أو فی ضبط الأمور حیث تحتاج إلیها فی ذلک.

و هذا کله یوضح لنا قیمة هذا الکتاب، الذی أرید أن یکون له دور فی مواجهة هذا الخطر، من حیث أنه یسهم فی حفظ بعض معالم الأحداث التاریخیة، التی کان لابد من العمل علی حفظها منذ وقت طویل.

و نحن إذ نعتز بهذه البادرة، و نثمّن و نقدر هذه المبادرة، من حیث أنها حملت معها سعیاً عملیاً حثیثاً لحفظ المعالم و الآثار، حتی فی الأسماء و البقاع و الأماکن، و تحدید حدودها، و احیاء و اظهار معالمها و رسومها. فإننا نری أن هذا العمل المبارک، حتی لو ظهرت فیه بعض الثغرات یبقی عملاً رائداً، و هادفاً، و جلیلاً... وتبقی تلک الثغرات ان وجدت عاجزة عن أن تلحق به أی وهن أو ضعف. بل ستکون هی عرضة للملاحقة المرّة من قبل الباحثین و العاملین المخلصین، المهتمین بالإجهاز علیها، و قطع کل قرن نجم منها، و محو کل ظل ظهر لها. حین تشرق شمس المعرفة، التی تجعلها هی وظلها فی خبر کان، فی کل عصر و زمان.

فبورک جهد هؤلاء الإخوة، و شکر الله سعیهم، و حباهم منه بالتأیید، و التوفیق و التسدید، و ثبتهم الله علی طریق ذات الشوکة التی یحب الله سالکیها...

والحمدلله، وصلاته و سلامه علی عباده الذین اصطفی محمد و آله الطاهرین ﷺ.

حرر بتاریخ ۸ شهر رمضان المبارک ۱۴۲۸ هـ .ق
بیروت
جعفر مرتضی العاملی
عامله الله بلطفه و إحسانه

به نام خدای بخشاینده و مهربان

سپاس و ستایش خدای را سزد که پروردگار جهانیان است و درود و سلام باد بر محمّدﷺ و خاندان پاک او ﷺ.

ارزش و جایگاه این کتاب را بی‌شک آنان دانند که تاریخ ملّت‌ها و اقوام را به خوبی می‌شناسند و بر دگرگونی حالات و تغییر اوضاع آن‌ها واقفند.

گو آن‌کس که نظاره‌گر سیر انسان‌ها در ابعاد گوناگون زندگی است، به نیکی می‌داند که چگونه حرکت پاینده و مستمَر آن‌ها در گذر روزگار، در بسیاری از اوقات، آثار زیانباری بر چهره تاریخ و نیز روند عمومی آن وارد می‌سازد؛ چرا که گذشت زمان و پیوستگی رخدادها در بسیاری از موارد، با نابودی و دگرگونی آثار و نشانه‌های تاریخی و نیز پسرفت تدریجی و مستمر عواطف انسانی که رابطه او را با تاریخ و گذشته‌اش نگاه می‌دارد، همراه است؛ به گونه‌ای که بسیاری از رخدادهای مهمّ تاریخی به دست فراموشی سپرده شده یا بسیاری از جزئیات آن دستخوش تحریف و تغییر گشته یا بسیاری از نشانه‌ها و آثار متعلق به آن، از میان رفته و یا صورتی کمرنگ و کریه از آن به جای می‌ماند.

پس به ناچار باید تلاشی برای نگاهبانی و محافظت از آثار و شواهد، نشانه‌های تاریخی، نام‌گذاری‌ها، ظرایف و جزئیات تاریخی، و نیز مرزبندی‌ها و تحدیدهای کلی و جزئی صورت می‌گرفت تا مانع از آن شود که نکته‌ها و موضوعات روشن به بوته ابهام درآمده و اسیر فراموشی و ساده‌انگاری گردد، یا به گونه‌ای از دسترس خارج شود و دیگر، جایگاه آن در حفظ دقیق سیر تاریخی و مطالب و مسائل وابسته به آن، کمرنگ یا از دست رفته شود.

آنچه بیان شد، به روشنی ارزش و جایگاه این کتاب [اطلس تاریخ اسلام] را بازگو می‌کند؛ کتابی که خواسته تا در رویارویی با این خطر، نقشی را در حفظ برخی از معالم و آثار مرتبط با رخدادهای تاریخی که بایستی از زمانی بسیار پیشتر در حفظ آن‌ها تلاش و توجّه می‌شد، ایفا کند و ما از این جهت به این حرکت بدیع می‌بالیم و آن را ارج می‌نهیم که تلاش عملی سنگین و پی‌گیر در ثبت نشانه‌ها و آثار تاریخی حتّی در زمینه نام‌ها و چگونگی نام‌گذاری‌ها، بقعه‌ها، محل‌ها و ترسیم محدوده و مرز آن‌ها و زنده‌کردن نام و جایگاه آن‌ها داشته است؛ چرا که در دیدگاه ما، بی‌شک این کار خجسته و پر برکت ـ هر چند اشکالاتی نیز احتمالاً در خود داشته باشد ـ کاری راهبردی، هدفمند و ارزشمند خواهد ماند و هیچ‌گونه وهن و کاستی به سبب اشکالات احتمالی، متوجّه آن نخواهد شد. بلکه سزاوار چنین است که آن اشکالات در معرض قرار گیرد تا با پی‌گیری سخت‌کوشانه از سوی پژوهشگران بی‌ریا و تلاشگر، هر شاخه از آن هویدا گردد و هر سایه از آن متعلّق به هر خبر و عصر و دوره‌ای که باشد، با پرتوافکنی آفتاب دانش محو گردد.

پس مبارک و خجسته باد تلاش این برادران و خداوند سعی آنان را مشکور دارد و تأییدات و توفیقات خود را نصیب آنان سازد و آنان را در این مسیر پرافتخار که رهروانش را دوست می‌دارد، ثابت قدم بدارد و سپاس سزاوار خداوند است و درود و تحیّت او بربندگان برگزیده‌اش محمّدﷺ و خاندان پاکش ﷺ باد.

هشتم رمضان المبارک ۱۴۲۸ هـ .ق
بیروت
جعفر مرتضی عاملی
عامله الله بلطفه و احسانه

فهرست مطالب

پیش‌نوشتار







زمینه‌ها



عصر ظهور اسلام؛ اوضاع جهان در هنگام بعثت





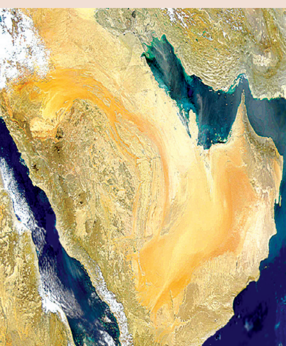








مهد ظهور اسلام؛ شبه‌جزیره عربستان







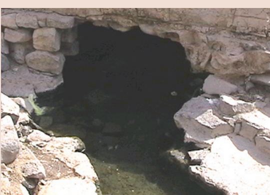






















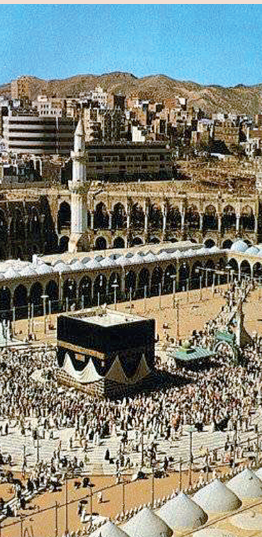






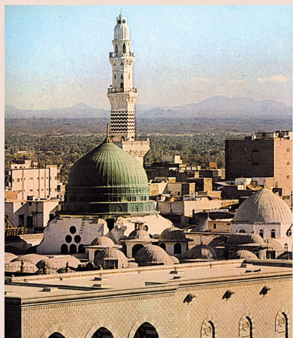






































پیوست



کتابنامه

پیش‌نوشتار